

[0400]

Fan tael en tongslach*4. Jitris Frys(k) en Fries(k)*

Yn ien fan syn altyd tige lêsbere *Taelgrúskes*, titele *Frys(k) of Fries(k)?*, yn *It* (doe noch tige lêsbere) *Heitelân* fan 1949, s. 2-3 komt Jan Jelles Hof ta dizze útspraak: ` . . . dat der fan dat f r i e s k út G[ysbert] J[apiks] syn tiden hjir of dêr hwat hingjen bleaun wêze soe, / ... / dêr leau ik gjin byt fan. Doe't ik nêst sechstich jier om utens teach, hie 'k in adjektyf f r i e s noch noait op 'e fioele spyljen heard. Goed tsien jier letter kaem ik wer yn 't heitelân to wenjen op 't Hearrenfean, en dêr yn 'e omkriten fornaem ik foar 't earst; noch selden en, nei 't my foarstiet, meast fan folk dat aerlich hwat lêst hawn hie fan hollanderij en nou ris kant Frysk prate woe. Dat bitinken is my altyd bybleaun, al hearde ik it al sa skielk de hiele Wâlden troch, en tsjinwurdich ek alris út Klaikers-mûlen. Ik leau, dat de foarm ûntstien is út analogy-wurking. De vokael fan it substantyf (dus: F r i e s,) hat fet krige op it adjektyf, it earst by heale Friezen, en kriget dat nou geandewei ek al by minsken "fri ende freesch ende fulre bertha boren", hwant dy habbe se, op 't stik fan tael, ek altyd net alle fiif sa lyk op 'e rige, om 't effen net!'

Yndied, at men sport-Friezen (om Hof syn privéterm foar ljouwe dy't bij gelegenheit ris Frysk prate, to brûken) praten heart, dan wurdt hwat bij de measte Friezen *Frys* hjit, gauris *Fries*. Mar hawwe dy yn 'e rin fan 'e tiden safolle oaren biynfloedzje kind dat men nou net mear wyt oft men to krijen het mei in lûdwettige ontjowing of mei in goede-restauraesje-troch-restaurateurs-tsjin-wil-en-tank?

Hof het altyd earder ré west ta útstapkes yn 'e tiid as yn 'e romte. Ik bidoel dêr dit mei. Syn fierders nea genôch to wurdearjen *Dialectgeographie* biheint him ta Westerlauwersk Fryslân, mar lit enklaves en omkriten dy't hjoeddedei net (mear alheel) Frysk binne, forskine as wienen se terra incognita. De eilannen, Frysktalich of net mear, falle bûten syn kaarten. Oêr de Lauwers komt er perfoarst net, ek net oft er dêr nei sa folle ieuwen ontfrysing noch altyd torjochte kin foar de forklearring fan taelforskynsels yn de Wâlden en op 'e Noardlike klaei. Het him dy ynstelling bij syn sicht op 'e hjoeddeiske foarm *Fries(k)* ek parten spile? Het er, doe't er dy foarm `de hiele Wâlden troch' hearde, tocht oan oare foarbylden fan hwat bij him grif krompraterij hjit, lykas *bjatsje*, *fjotten* ensfh.? Sonder der faeks op to sinnen het er de geografyske spried fan it forskynsel aerlich oanjown. Dialektgeografysk koe er der min brea yn sjen. Dêrbij, in massyf *fries(k)* -blok bistie der net, of ... net mear, dat is hjir de frage.

Foar it ontstean fan de foarm [frisk] komt Hof op twa forklearringen. De earste - en neffens my de oannimlikste - is dat it koarte lûd ontstien is út it lange foar *-sk*. Oan de ein fan it artikel komt der dan mei de mooglikheit dat it wurd dat koarte lûd oer it Stedsk út it Hollânsk skippe het, hwant *Frysk* mei in útsprutsen *-k* het er nea heard. Tsjin dat lêste kin dit tsjin ynlein wurde:

1. hie Hof wol in *k* heard yn forlykbere eigenskipswurden as *Hollânsk*, *Dútsk*, *Ingelsk* ensth.?

2. hwerom soe de Stedske [i] allinnich it eigenskipswurd *Friesk* oantaest hawwe en net it haedwurd *Fries*?

3. hinget it forskil yn lûding sa't wij dat hawwe yn it haedwurd *Fries* en it eigenskipswurd *Frys(k)* krekt net gear mei it oarspronklik forskil yn it konsonantisme?

Ek de foarm Fryslân mei syn koarte [i] stiet er net. Mar hwerom soe de oarspronklike [i:] yn de gearstalling gjin forkoarting ondergean kinne? Op it Skiermountseach is it forkoartingsprodukt [I] wurden: *Frislaun* (sj. C. Grilk yn *Frisia* 1927 s. 64). En allyksa sizze de *Fries(k)*-sizzers fan de N.E.-hoeke meast *Fryslân*¹. Om op it Skiermountseach werom to kommen, Hof het de man west dy't yndertiid in opmerklik artikel skreaun het oer âlde Skiermountseager-Dongeradeelster oerienkomsten (*Swanneblommen* 1919 s. 161-167). Wel, it Skiermountseach seit *Friesk*. It troch de fristen fierstomin biachte Bilt seit neffens freonlike meideling fan de Hear H. S. Buwalda (Ljouwert) 'Fries peerd', mar brûkt as bûgde foarm [frise], dus 'Frise peerden'. Dat kin ús faeks hwat leare oer it ontstean fan *Frysk*, dat de koarte [i] earst skipe hawwe kin yn de twawurdliddige bûgde foarmen. Nes (W. D.) en Hurdegaryp soenen njonken 'ik praet Fries' sizze fan 'Frys(k)e hynders'. Yn it Grinslandersk is *Freesk* wurden ta *Frais* (om mij *Vrais*), wylst it westlik Westerkwartier, dy smelle, minst ontfryske skyl tusken Grinslandersk en Frysk, seit fan *Friis* (eigenskipswurd en haedwurd), sa neffens freonlike meideling fan de hear J. Venema (Súdhorn) onder oaren yn it Lutjegastmersk. Aldeberkeap (1 3,5) joech yn kombinaesje mei it Stellingwerwer 'peerd' njonken de folslein Fryske foarm *Fries* ek it Stellingwerwer einprodukt *Frys* (forl. [fi:l] en [fil] 'tsjil' yn it Leidske *Ts.* 1968 s. 30). De measte hjirsa oanhelle foarmen stamme út in yn 1962 yn it ramt fan in greater ondersiik houden omfrage fan ús Sask buorynstitút. Al mennich kear wie mij dat *Fries* as adjektyf opfallen bij ljouwe út de N.E.-hoeke en ik koe de enkête fan doe foar Fryslân útwreidzje mei de frage oft der sein waard fan *Frys*, *Frysk*, *Fries* of *Friesk* (útspr. *Friusk*) *hynder*. Ik hie dêrbij fansels net sasear it each op 'e *k* en foar de dochs ynkommen opjeften mei *-k* forwiis ik hjir dan ek nei noat 2. It gong mij om de forhâlding [i] - [iə] en hoewol't ik bij onderfining wist dat fokalisme skriftlik slim offreget, wie it tocht my dochs de weach wurdich. En sje dêr, fan de 180 opjeften út Fryslân, meastepart mei *Frys(k)*, sieten de *Fries(k)*-opjeften op ien nei allegearre yn de N.E.-hoeke, wiswier trochsingele mei *Frys(k)*-opjeften, mar se wienen bleaun op it terrein dêr 't Hof se sa folle jier lyn al synjearre hie, in streek dy't kompakter Frysk is, yn alle gefallen wie, en dy't altyd minder lêst hawn het fan 'hollanderij' as de westlike helte fan Fryslân. It risseltaet wie dit:

Friesk joegen op It Skiermountseach (e 3, 1) en (!) Strobos (h 4, 2).

Fries waard ús meideeld út Hoarne (f 99', 1) (mar de hear C. Roggen út Amsterdam seit, it is [fris]), Hurdegaryp (h 2, 4), Nes W-D. (f 3, 2), Wetsens (f 3, 10),

Sint Japik (g 100', 2), Hallum (g 1, 3), Stiens (g 1, 6), Ikkerwâld (g 2, 7), De Broek onder Ikkerwâld (g 2, 9), Aldwâld (g 3, 7), De Westerein (g 3, 9), Bûtenpost (g 3, 12), De Kollumerpomp (g 4, 1), Twizel (h 3, 2), It Surhústerfean (h 3, 11), Houtgehage (i 3, 6), Drachten (i 3, 11), Haulerwyk (k 4, 3), Donkerbroek (k 4, 5) en Aldeberkeap (1 3, 5).

Geografysk foarmen dizze opjeften dus in ienheit mei it oanswettende Grinslân, in ienheit mei trije ontjowingen fan de Aldfryske lange *e* dy't allegearre in lang fokalisme sjen lieten: yn Fryslân [iə], yn Grinslân [i:] en [ai].

Oft it sa is as Hof tinkt, dat *Fries-Friezen* yn de N.E.-hoeke *Frys(k)* omfoarme het ta *Fries(k)*, dan is de oarspronklike auslaut yn alle gefallen net oantaest, hwant de *s* is yn *Friese* (nêst in inkeld kear *Frieske*) bihouden. En oft sa'n forienfâldiging-ta-ien-fokalisme forrinne moast neffens in foarbyld, dan kin allinnich tocht wurde oan fertikale Hollânske ynfloed, net oan sport-Friezen, of Grinslanders, en dan is it al nuver dat dy Hollânske ynfloed net útroun is op in forienfâldiging ta in koart [i]-fokalisme ... Dat, mòi de geografyske sitewaesje, jowt ús miene wij it rjocht ta it lûken fan dizze konklúzje:

der moat ernstich rekken houden wurde mei de mooglikheit dat it eigenskipswurd *Fries(k)* yn N.E.-Fryslân in relik is, dat tichter bij de oarspronklike foarm *Freesk* stiet as de algemienere foarm *Frys(k)*.

Teake Hoekema

Noaten

1. Juw fon Wearinga skriuwt yn it dicht *Redbad*, to finen yn Lyts *Frisia* 1970 nû. 11-12, lykwols:
De roerige kliber, kringend en ramend, rôp en jûchheide, Winske de kening wille en lok,
dat er hecht en hael hearskje mochte, hiele F r i e s l â n de frijdom bihâlde'.
2. De *k* yn de Skiermounseager foarm *Friesk* (e 3, 1) is 'echt'; opmerklik binne de opjeften *Friesk* út Strobos (h 4, 2) en *Frysk* út Bûrum (g 4, 4). Ynfloed fan de stavering mei in *k* sil wol forantwurdlik wêze foar *Frysk* yn Boer (h 100', 4), Boksum (h 1, 8), Burchwert (i 100', 1), Weidum (i 1, 3), Urterp (i 3, 12), Parregea (k 99', 9), Haskerdiken (k 2, 3), de Haule (k 4, 6); *idem*, nêst *Frys*, yn Wânswert (g 2, 4), Burdaerd (g 2, 5), Feanwâlden (h 2, 2), Drachten (i 3, 11), Aldeboarn (k 2, 2), It Hearrenfean (1 2, 5); *idem*, nêst *Fries*, yn It Surhústerfean (h 3, 21); *idem*, nêst *Frys* en *Fries* yn Nes W.-D. (i 3, 2).